

Юркевич Олена Миколаївна, докторка філософських наук, професорка, професорка кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: olenayurkevych@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4023-4624

ЛОГІКА У ФІЛОСОФСЬКИХ МІРКУВАННЯХ. ФІЛОСОФСЬКА ЛОГІКА

Статтю присвячено дослідженню проблеми співвідношення логіки і філософії в історико-філософському контексті та на сучасному етапі розвитку науки. Розглядаються особливості розвитку традиційної та класичної формальної та неklasичної неформальної логіки, відповідної металогічної аргументації. Визначений етап формування філософської логіки, зроблені висновки відносно методологічного значення філософської логіки для розвитку філософського знання.

Ключові слова: логіка, формальна логіка, неформальна логіка, філософія, міркування, філософія логіки, філософська логіка.

Постановка проблеми. Логіка є наукою, що утворилась у царині філософського знання. В європейській традиції вона сформувалась завдяки комплексу логічних трактатів Арістотеля. Історія розвитку логіки в її класичний період, по суті, подвоїла предмет, який на сучасному етапі визначається або як традиційний (філософський), або як математичний (так звана математична, або символічна, логіка). Подальший розвиток логічного знання був направлений на дослідження гуманітарної аналітики й, відповідно, пов'язаних із нею прагматичних додатків. У цьому аспекті актуальними залишаються питання: про співвідношення логіки та філософії, природу логічних законів, обсяг логічного інструментарію, яким користується філософія, філософське значення неklasичних логік, перспективи розвитку сучасної логіки, трактовка поняття істини в філософії та логіці, можливості застосування логічного знання щодо аналізу філософських категорій, відмінності логічних методів, що використовуються у відповідних філософських напрямках, течіях чи школах.

Ця проблематика є актуальною у двох аспектах: загальнофілософському та історико-філософському. Дослідження співвідношення філософії і логіки сприяє розвитку методології філософського знання, систематизації історичних

етапів його розвитку. Для логіки філософське осмислення її сучасних теорій, особливо неформальної логіки, модальностей та теорії аргументації, сприяє подальшому формуванню логіки гуманітарного пізнання. У цілому виникає питання про існування філософської логіки, її методологічне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження базується на працях Арістотеля, його послідовників та дослідників традиційної логіки. Значної уваги приділяється роботам відомих представників некласичної логіки, у тому числі дослідника проблем співвідношення логіки і філософії у ХХ ст. Г. Райта [1], представників сучасної теорії аргументації (нової риторики); дослідженням із філософії логіки В. Квайна [2], Дж. Хінткіки [3], Дж. Блера [4], Дж. Бьорджесса [5], П. Енгеля [6]; з металогіки – Т. Вільямсона [7] та ін. Багатомірності та багаторівневості філософської логіки присвячено роботу У. де Бальбіана [8], типам раціональності – працю Г. Шнедельбаха [9] тощо.

Українські логіки А. Ішмуратов [10], І. Хоменко [11; 12] і Я. Шрамко [12; 13] дослідили новітні підходи сучасної формальної та неформальної логіки в застосуванні їх до філософських та загальнонаукових проблем. О. Щербина [14] проаналізувала проблеми визначення філософії логіки, філософської логіки, обґрунтувала взаємозв'язок логіки, теорії аргументації та юридичної аргументації в контексті розвитку сучасної логіки. І. Демірська [15; 16] дослідила розвиток взаємозв'язку логіки і філософії в філософсько-історичному контексті. Проблема неформальної логіки, теорії аргументації та її раціональності присвячено роботи О. Павловської [17], О. Юркевич [18–20], Ю. Мелякової [21] та ін.

Формулювання мети. Метою дослідження є визначення характеристик співвідношення логіки і філософії в історії філософії та на сучасному етапі їхнього розвитку, уточнення поняття «філософська логіка».

Виклад основного матеріалу. Логіка за часів Арістотеля була визначена як органон, тобто знаряддя наукової інтелектуальної праці. Назва «Органон» була надана комплексу логічних трактатів Арістотеля. У сучасному аристотелезнавстві «Органон» має значення ключового методу, за допомогою якого здійснюється підхід до розуміння й тлумачення цілого корпусу наукових та філософських праць Арістотеля. Логіка є органомом будь-якої науки, у тому числі філософії. Вона визначає метод доведення та вирішення будь-якої філософської проблеми. Потрібно зауважити, що Арістотель замість слова «логіка» вживав слово «аналітика». Наприклад, його трактати, у яких викладено основні логічні теорії, мають назви «Перша аналітика» і «Друга аналітика». Тобто логіка є первинною наукою, якою «живляться» всі сучасні види аналізу – філософський аналіз, юридичний аналіз, соціологічний аналіз, історичний аналіз та ін. Своєю чергою, суть будь-якої аналітичної процедури

полягає у висновлюванні, де різними способами формується нове знання. Процедура висновлювання є способом отримання висновку при доведенні, який має три форми – дедуктивну, індуктивну і традуктивну. Усі ці різновиди вимагають дотримання правил висновку, що характеризують суворе мислення, заради основної мети пізнання – істинного знання. У концепції стоїків логіка включається до системи філософського знання, поєднуючи логіку і граматику, зважаючи на нерозривний зв'язок думки і мови. Епікурейці розробили каноніку як частину філософії, у котрій ідеться про шляхи наукового пізнання. «Отже, якщо в центрі логіки Арістотеля стояло вчення про категоричний силлогізм, а в логіці стоїків – вчення про гіпотетичний (умовний) умовивід, то в епікурейській логіці центральне місце посідає індукція з аналогією і гіпотеза» [15, с. 13].

Починаючи з перших середньовічних європейських університетів логіка включається до обов'язкових фундаментальних дисциплін, яка в межах так званого тривіуму (куди входили ще й граматику та риторика) формує культуру науковця. У Середньовіччі простежуються два підходи у взаємозв'язку логіки і філософії. У концепціях М. Псьола, Ф. Аквінського та інших логіка трактувалась як наука про мову, що є інструментом вирішення будь-якого питання в будь-якій галузі пізнання, встановлює правила обґрунтованого висновку з істинних засновків. У філософському аспекті логіка надавала методологічний ресурс для міркувань щодо релігійних предметів. При вирішенні богословських питань на рівні філософської метафізики логіка постає універсальним інструментом загальнонаукового значення. Але в концепціях У. Оккама, Р. Луллія та ін., які виступали проти змішання метафізики і логіки («метафізичної логіки», або «логізованої метафізики»), заперечувалась експлікація філософських проблем за допомогою логіки. У добу Відродження логіку часто вважали інструментом риторики, не надаючи їй філософського чи наукового значення.

У добу Нового часу логіка знову визначається як універсальний метод пізнання, як «наука наук». У філософському вченні Ф. Бекона індукції надається значення наукового методу відкриття істини. У Т. Гоббса логіка не входить у число філософських наук, а є пропедевтикою у всі науки, у тому числі й філософію. Своєю чергою, філософію Т. Гоббс визначає «як пізнання, яке досягається засобами правильного міркування і яке пояснює дії чи явища, із відомих нам причин. Він зазначає, що для того, щоб наше міркування з приводу того чи іншого питання філософії було правильним, людині необхідне знання логіки, і перш за все знання основних правил методичного доведення, під яким розуміється силлогізм або ряд силлогізмів» [16, с. 5]. Г. Лейбніц визначав логіку як метод філософування, завдяки якому можна відрізнити істину

від хиби у процесі доведення. Для представників німецької класичної філософії логіка знову характеризується як пропедевтика філософії. І. Кант визначає логіку «як канон, а не органон мислення, оскільки як метод пізнання вона може бути тільки логікою уявної істинності» [16]. Це обумовлене формальним характером логічної істини, що протиставляється змісту думки. Тому Кант, як і Гегель, вважав, що формальна логіка не може бути методом вирішення філософських проблем, де важливим є зміст і сенс. Хоча Гегель визнавав необхідність логіки у формуванні філософських понять. Це залишає логіку в позиції пропедевтики в науку і філософію, позбавляючи її загальнонаукової методологічної функції.

У XIX ст. логіка набуває характеристик психологізму, у деяких концепціях навіть підпорядковується психології (Дж. Ст. Мілль). Мислення вважається психічним процесом, а логіка – наукою про закони і форми цього процесу. «Так звана психологічна логіка повністю знімала питання про відношення мислення до буття і, таким чином, виключала можливість з'ясування природи логічних законів і форм логіки» [16, с. 7]. Противниками психологізму виступили Б. Больцано, Ф. Brentano, Е. Гуссерль, які наполягали на нормативному характері логіки. Але повернення логіки до філософії почалося з формування концепції гносеологічної логіки, яка поєднує логіку з теорією пізнання. З цієї точки зору логіка осмислюється як пропедевтика та основа філософського дослідження. У цей же період формується математична логіка (Дж. Буль), що супроводжувалась відповідним осмисленням з точки зору філософії математики.

Філософські питання, що порушуються відносно логіки в сучасній філософії, стосуються сучасного розуміння предмета логіки, зокрема його універсальності, чергової актуалізації психологічного контексту в аспекті практичної логіки, співвідношення логіки і онтології, а також епістемології та філософії мови тощо. Ці підходи окреслюють предметне поле сучасної філософії логіки. У загальнонауковому значенні «... логіка є теорією норми істини» [6, р. 313]. Значний внесок у її формування зробив В. Квайн, який у праці «Філософія логіки» визначив логіку як систематичне дослідження логічних істин [2, р. 5]. Згідно з Квайном, філософія принципово не відрізняється від природознавства, її логіка визначає каузальні зв'язки на загальнонауковому рівні абстрагування. А структуру онтології визначає «концептуальна схема» мови, що було виражено у відомій тезі: «Бути – означає бути значенням пов'язаної змінної». Залежність онтологічних структур від онтологічних контекстів стало основою для його тези про «онтологічну відносність», згідно з якою наше знання про об'єкти обумовлене певними науковими структурами, науковою логікою, а поза мовою та науковою логікою будь-що залишається невідомим.

Значний внесок у дослідження логіко-філософських проблем зробив Г. Х. Райт, який, на відміну від Г. Фреге і Б. Рассела, які обстоювали принципи точного і суворого мислення, протиставив програму дослідження побутової мови та побутового мислення, що покладаються на здоровий глузд. У цьому Райт, виступаючи проти нерозривного зв'язку логіки з позитивізмом, перебував під великим впливом пізніх праць Л. Вітгенштейна. Хоча при цьому він підкреслював важливість суворих раціональних методів. Райт вважав, що модальна логіка сприятиме подоланню обмежень позитивістської парадигми науки, він також досліджував можливості логіки гуманітарного пізнання. Він стверджував, що «логіка була відмітною рисою філософії нашої епохи» [1, р. 16]. Водночас він передбачав, що філософи XXI ст. будуть, скоріше, стурбовані темною стороною раціонального мислення. Крім того, у математичній логіці тільки на початку її історії використовувались металогічні філософські аргументи, але з розвитком вона набула наукового математичного характеру. У цілому це не означає, що логіка втратила зв'язок із філософією і це вплинуло на саму філософію: «...не є очевидним, що якщо логіка стає менш філософською, то й філософія стає менш логічною. Я не бачу доказів того, що філософи в середньому використовують логічні чи формальні методи менше, ніж будь-коли. Нещодавне зростання формальної епістемології вказує на зворотне. У більш загальному плані перевірка аргументів шляхом формалізації є стандартним інструментом сучасної філософії» [5, р. 2].

У сучасній філософії продовжують обговорюватись питання щодо природи логічних форм. Це питання відгукує давнє філософське питання про природу універсалій: чи існує властивість без носія? У платонівській системі ейдосів вона існує, а в аристотелівській – ні. Відповідно, щодо логічної форми це питання про сутність як таку, що існує у світі, або ментальні чи мовні символічні конструкції. У цьому плані зберігаються дві лінії міркувань. Згідно з першою, логічні форми є схемами, що утворені лінгвістичним шляхом. Згідно з другою, логічні форми є позалінгвістичними сутностями типу універсалій, а схеми їх тільки виражають. Наприклад, «вільний» – це присудок як один із лінгвістичних елементів у граматичному реченні, але він виражає властивість «бути вільним». Заперечення щодо трактовки логічних форм як лінгвістичних утворень ґрунтоване на різноманітті штучних мов логіки, де по-різному можуть позначатись ті ж самі елементи ($\alpha \rightarrow \neg\beta$, $\gamma \rightarrow \neg\eta$, $\chi \rightarrow \neg\delta$ та ін.). Чи означає це, що логічні форми змінюються? Якщо ні, то зникає можливість варіативного позначення логічних форм, тобто один і той же символ має позначати тільки один елемент логічної форми. Це виключає можливість ототожнення певного символу з логічною формою. Але логічна форма також не може бути унікальною реальною сутністю, бо в цьому випадку

жодна з символічних конструкцій не буде їй відповідати, бо ці унікальні форми будуть вимагати закріплення в певних константах, і цей процес може бути нескінченним, що не відповідає логічним принципам. Таким чином, актуальним залишаються філософські питання про природу, існування та унікальність логічних форм.

Відносно математичної логіки філософські питання були обумовлені розвитком теорії множин та пов'язаними з нею парадоксами, що призвело до постановки й обговорення проблем природи числа та природи математики. Крім праць В. Квайна, значний внесок у розроблення цих питань зробили Г. Фреге, Б. Рассел, Л. Брауер, К. Гедель, Р. Карнап та ін. Одним зі головних питань у руслі формування філософії логіки було переосмислення логічної істини, яка розглядалась у зв'язку з проблемою неточності емпіричного значення, що формується в онтологічних контекстах, а також пов'язаних із цим проблемами семантики, логічної граматики, взаємозв'язку семантичних та логічних парадоксів, значення логіки та логічної істинності в методології науки тощо. На тлі цих досліджень з філософії логіки з'являється термін «філософська логіка», який є досить багатозначним, але позначає особливий напрямок логічних досліджень, спрямований у русло філософських ідей, оригінальних авторських текстів та їхніх інтерпретацій. Під філософською логікою розуміється «частина логіки, у якій ідеться про те, що у класиці втрачено або є ймовірно помилковим» [5, р. 1]. Філософська логіка може мати і більш широкий сенс, зважаючи на поле осягнення філософською думкою та філософською методологією соціально-гуманітарного знання, а також частково і природознавства. У цьому сенсі розвиток логіки ще більше призвів до розмежування математичної та нематематичної гілок цієї науки. Своєю чергою, математична логіка залишається зі своїм класичним набором теорій – теорією множин, теорією моделей, теорією рекурсії та теорією доведень.

Особливістю філософського пізнання, на відміну від природознавчого, конкретнонаукового, є його абстрактний характер. Філософське знання тільки опосередковано пов'язане з емпіричною практикою. Абстрактні філософські істини здобуваються без обов'язкового залучення конкретного знання. Тому логічні критерії істинності, необхідні для суворого мислення, мають особливе значення для філософського міркування. Через апіорний характер побудови філософського знання «логічний інструментарій філософських теорій і концепцій є для них єдиною можливою методологічною основою» [12, с. 15]. Філософська теорія, або концепція, постає як «набір постулатів, що є замкнутим за відношенням *логічного слідування*. Це означає, що така теорія включає в себе не тільки ті постулати, що експліцитно приймаються, але й усі

логічні висновки з них» [12, с. 15]. Так виглядає загальна схема побудови філософського знання, щодо якого логіка встановлює критерії правильності філософських міркувань.

Серед основних логічних критеріїв визначальними для філософських міркувань постають принципи класичної логіки – принцип екстенсійності та принцип бівалентності. Принцип екстенсійності передбачає співмірність обсягу складного висловлювання щодо суми його складових частин із взаємозамінюваністю його складових елементів, що мають однакові значення (синонімічна заміна). Принцип бівалентності означає використання двох критеріїв оцінки логічного значення – «істини і хиби». Дані принципи через свій сильний обмежувальний вплив на предметну сферу дослідження іноді не використовуються щодо всього обсягу філософського міркування, де можуть використовуватись різні виразні засоби. Тому у філософському міркуванні здійснюється поширення можливостей логічних засобів, зважаючи на побудову сучасної некласичної логіки.

Багатозначна логіка, заснована представником львівсько-варшавської школи Яном Лукасевичем, розширює поле істинності логічних значень, що було обмежене принципом бівалентності. Це було пов'язано з проблемою логічних значень у висловлюваннях про майбутнє, щодо яких, зокрема, не діє закон виключеного третього. За прикладом Арістотеля, висловлювання «Завтра відбудеться морський бій» та «Завтра не відбудеться морський бій» не можуть бути необхідно істинними або хибними в класичному розумінні. Логічне значення цих висловлювань є імовірно істинним.

Розширення мови класичної логіки здійснюється також із розвитком модальної логіки. Уперше поняття модальності з'явилося у «Метафізиці» Арістотеля, де він дослідив три провідних модальних поняття – необхідності, можливості та реальності. Про модальність суджень ідеться, зокрема, у роботах Теофраста, Евдема Родоського, середньовічних схоластів. Пізніше цей розподіл був утілений у різних філософських системах. У модальній логіці враховується додаткова інформація щодо співвідношення суб'єкта і предиката у висловлюванні, що впливає на логічне значення істинності. Так, залежно від типу модальності (алетичної, епістемічної, деонтичної тощо) висловлювання отримує логічні значення істинності як «необхідної», «можливої», «ймовірної» та ін. Модальні поняття використовуються у філософії як категорії. Наприклад, поняття необхідності є центральною категорією у філософській онтології та природознавстві, історії, філософії та онтології права тощо. Кардинальне значення онтологічної модальності в філософії пов'язане з дослідженнями природного буття та людського існування (екзистенціалізм), а гносеологічна модальність характеризує ступінь

достовірності людського знання. Особливе значення в розширенні виразних можливостей класичної логіки має темпоральна логіка. Завдяки розробленню логіки часу, введення логіки дискретного часу Райта дозволило ввести динамічне поняття історії. З точки зору логіки можливих світів історія постає функцією, що зіставляє кожному моменту часу деякий повний стан (можливий світ). Можливі світи в сукупності постають певною логічною системою, що побудована за допомогою кон'юнкції атомарних висловлювань або їхніх заперечень. Систематичне розроблення ідеї можливих світів порушило тему перехресної ідентифікації, яка сформулювала принципи, згідно з якими елемент одного можливого світу повинен бути ідентичним або неідентичним іншому. Якщо людина не може визначити індивіда в різних можливих ситуаціях, то навряд чи в неї є поняття індивіда. Тому проблема перехресної ідентифікації є також одним із важливих складників логічної та філософської проблеми індивідуалізації [3].

У цій логічній системі вводяться оператори часу, які також впливають на логічне значення істинності. Зокрема, «завжди буде так, що», «одного разу буде так, що», «завжди було так, що», «колись було так, що». Темпоральна логіка набула свого методологічного значення у філософії історії, історії філософії, історії науки, науці історії тощо. Однією з модальних логік є деонтична логіка, що досліджує нормативні контексти. Деонтична логіка досліджує характер правових, моральних, технічних норм. До понять деонтичної модальності відносяться поняття обов'язку, заборони та дозволу. «Різноманіття логічних систем можна пояснити розмаїттям онтологічних і гносеологічних передумов і обумовлює специфічні властивості відповідних логічних теорій. Ситуація тут аналогічна тій, що має місце, наприклад, у геометрії. Кожній конкретній геометричній теорії відповідає певний “геометричний світ”, а саме геометричний простір зі своїм набором специфічних властивостей: Евклідовий простір, Рімановий простір, простір Лобачевського та ін. Аналогічно можемо говорити про безліч “можливих логічних світів”, які покладено в підґрунтя різних логічних систем» [12, с. 18]. У цей період виникає низка нових логічних теорій, що пов'язані з філософською проблематикою. Серед них, зокрема: логіка існування, логіка дії, логіка намірів та переваг, логіка знання, логіка віри, логіка переконання, сумніву, сприйняття, передбачення, формальна онтологія тощо. Особливого поштовху у співвідношенні логіки і філософії завдала семантика можливих світів у працях С. Крипке, А. Прайора, Я. Хінтікки та ін., завдяки чому проводився логічний аналіз центральних філософських понять. Із залученням теорії можливих світів почались дослідження ідентифікації об'єктів у різних можливих світах, а в багатозначній логіці постає проблема множинності істиннісних значень. Завдяки розвитку логіч-

ного знання переосмислюються філософські проблеми свободи волі, детермінізму та випадковості, темпоральних значень філософії часу, існування та ін. Металогічні питання досліджувались також в аспекті співвідношення та демаркації понять логічності та раціональності, що сприяє усвідомленню таких феноменів, як «раціональна алогічність» (софізми) та «ірраціональна логічність» (парадокси) [17, с. 70]. Логіка розуміється також як мистецтво суперечки, що виникло за необхідності переконання. Вона «не містить нічого, крім правил, які встановлюють необхідні процедури для досягнення раціональних умовиводів. Це система правил, які роблять мислення більш ефективним інструментом пристосування... Свідоме мислення є раціональним саме тому, що воно соціальне» [10, с. 159]. Широта використання логічної методології привела до виникнення терміна «логічна філософія» (журнал «Logic and Logical Philosophy», Poland).

З 70-х рр. ХХ ст. проводяться активні дослідження з неформальної логіки в царині теорії аргументації, які розпочали канадські дослідники Р. Джонсон і Е. Блер. Серед багатьох підходів і визначень неформальної логіки можна виділити ототожнення неформальної логіки з концептуальним аналізом, зі своєрідною логікою понять, серед яких є поняття часу, простору та інші на протигагу формально-логічним поняттям кон'юнкції, диз'юнкції та ін. Цей концептуальний аналіз має сенс у реальних процесах комунікації, зокрема в аспекті методології «використання епістемологічних засобів для оцінки аргументації» тощо [11, с. 100]. Деякі дослідники (Дж. Фримен, Х. Сігел, Р. Пінто та ін.) вважають неформальну логіку прикладною епістемологією. «Прихильники епістемологічного підходу вважають, що, оцінюючи аргументативні тексти, ми використовуємо епістемічні, а не логічні критерії» [11, с. 103]. З часом неформальну логіку припинили протиставляти формальній, і з цим прийшло розуміння того, що «аби зрозуміти аргументацію, необхідно зрозуміти і діалектику; і з запізненням прийшло усвідомлення того, що необхідно зрозуміти й риторику» [4, р. 138]. Для філософської логіки важливим є дослідження можливостей моделювання аргументативних міркувань, що раціоналізує процес філософської комунікації, а також сприяє розвитку логічного програмування комунікаційних моделей. Питання логіки комунікації розглядались в аспекті діалектичної логіки, яка в сучасній науці є основою теорії критичного мислення. Діалектика була пов'язана з логікою з давніх часів, але в останні десятиліття вивчаються можливості забезпечення математичних основ логіки і діалектики шляхом формалізації діалектичної логіки [8, р. 148]. При цьому потрібно звернути увагу на те, що в логіці та теорії аргументації по-різному тлумачиться термін «міркування»: «...міркування

є об'єктом вивчення логікою, а для теорії аргументації вони є засобом зміни позицію опонента в полеміці» [14, с. 109].

Неформальна логіка характеризується як альтернатива формальної дедуктивної логіки, де аргументи досліджуються в різних контекстах, тобто з урахуванням інтенціональних характеристик і модальностей. Завданням дослідників неформальної логіки є знаходження методу аналізу та оцінки таких міркувань, що беруться в комунікативному контексті та здійснюються з метою переконання. Причому аргументація може бути як теоретичною, так і практичною, в емпіричному вимірі. Особливого значення в цьому аспекті набули дослідження С. Тулміна, який наполягав на вивченні практичних форм міркування. Своєю чергою, емпіричний підхід до аргументації починає формуватись в історичному контексті, зокрема в контексті історії логіки та історії науки. Цей підхід знайшов розвиток у концепції «нової риторики» Х. Перельмана і Л. Ольбрехтс-Титеки. Характерною відмінністю «нової риторики» було те, що в ній було запропоновано аналіз міркувань у царинах історії, філософії, правознавства, літератури тощо на основі цінностей. Поєднання логічних форм аргументації з філософськими та конкретнауковими міркуваннями, з урахуванням емпіричних контекстів дає розвиток практичній логіці з відповідними логічними особливостями емпіричного аналізу та емпіричного методу. Для філософського дослідження «під емпіриколізацією розуміють те, що базою даних для аналізу можуть виступати певні значущі тексти давнини. Серед таких текстів одне з першочергових місць займають видатні історико-філософські твори» [12, с. 20]. Американський науковець М. Фінокьяро «у межах неформальної логіки детально розробив методологічний інструментарій для аналізу та оцінки наукових суперечок та аргументацій, зокрема історико-філософських» [Там само]. Цей підхід характеризується самим автором як неформальний логічний підхід, де аргументація досліджується з прагматичної точки зору, де співвідносяться емпіричний, історичний, нормативний, натуралістичний і описовий аспекти. Фінокьяро виділив чотири принципи аналізу історико-філософських текстів за допомогою неформальної логіки: історико-текстовий, діалектичний, інтерпретаційний і самореферентний. Історико-текстовий принцип передбачає реконструкцію текстової аргументації в історичному контексті. Діалектичний принцип використовується для аналізу супутніх заперечень, контраргументів, оцінки й критики, що зустрічаються в пов'язаних із джерелом текстах. Інтерпретаційний принцип означає виявлення нових сенсів при розумінні філософського тексту з інших, ніж автор, позицій. Принцип самореферентності виявляє потенційні доробки аналітиків щодо первинного історико-філософського тексту в плані удосконалення методології.

Висновки. Таким чином, співвідношення логіки і філософії в історико-філософській ретроспективі пройшло декілька етапів. Логіка отримувала значення органону, знаряддя інтелектуальної праці науковця. Вона визнавалась як частина філософії або як наукова царина, підпорядкована психології. Логіка у свій класичний період набула сполучення з математикою, а в неklasичний – із гуманітарним пізнанням. У цих багатогранних відношеннях філософія цілковито не відокремлювалась від логіки, продовжуючи філософське осмислення на кожному із згаданих етапів розвитку логічного знання.

На сучасному етапі логіку визнано вагомою частиною загальнонаукової і філософської методології. Вона містить комплекс теорій щодо визначень і класифікації понять, теорії висловлювань, методів міркування, способів доведення, дослідження логічних питань «штучного інтелекту». Філософська логіка є теоретичною цариною філософії, що прояснює підстави самої логіки, допомагає осмислити співвідношення штучної формалізованої мови логіки з природною мовою, розширити методологічні можливості філософії в аспекті дослідження її гуманітарних предметів, залучити логічний аналіз у прагматичному полі тощо. При цьому логіка також отримує імпульс для свого осмислення, розвитку та вдосконалення. Мислення є спільним об'єктом дослідження та природним інструментом аналітичної діяльності логіки і філософії, що означає відкриту перспективу подальшого плідного співвідношення логіки і філософії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Wright G. H. von. *Logic and Philosophy in the 20th century. The Tree of Knowledge and Other Essays*. Leiden : E. J. Brill, 1993. P. 7–24.
2. Quine W. V. *Philosophy of logic*. Englewood Cliffs. New Jersey : Prentice-Hall (Foundtions of Philosophy Series), 1970. 109 p.
3. Hintikka J. *Phylosophy of logic. The Editor of Encyclopedia Britannica*. 2023. URL: <https://www.britannica.com/topic/philosophy-of-logic> (дата звернення: 21.01.2024).
4. Blair J. *Argument and Its Uses. Informal Logic*. 2004. Vol. 24, No. 2. P. 137–151.
5. Burgess J. P. *Philosophical Logic*. Princeton, Oxford : Princeton University Press, 2009. 153 p.
6. Engel P. *The Norm of Truth: An Introdaction to the Philosophy of logic*, trans. P. Engel and M. Kochan. Toronto : University of Toronto Press, 1991. 380 p.
7. Williamson T. *Logic, Metalogic and Neutrality. Erkenntnis*. 2013. Vol. 79. P. 211–231. URL: https://media.philosophy.ox.ac.uk/assets/pdf_file/0003/19299/Barcelona.pdf (дата звернення: 11.01.2024).
8. Balbian U. *Philosophers' Thinking (Logic & Argumentation)*. 2017. Vol. 5. 495 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2952323 (дата звернення: 29.01.2024).

9. Шнедельбах Г. Типы рациональности / пер. с нем. Е. Юркевич. *Практична філософія*. 2001. Вип. 3. С. 212–229.
10. Ишмуратов А. Т. Вступ до філософської логіки. Київ : Відродження, 1997. 350 с.
11. Хоменко И. В. Теоретические проблемы неформальной логики: конфликты точек зрения. *Гуманітарні студії* : зб. наук. пр. Київ : ВПЦ «Київ. ун-т», 2012. Вип. 15. С. 99–108.
12. Хоменко І., Шрамко Я. Логіка і філософія: грані взаємодії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Філософія. 2021. Вип. 1 (4). С. 14–23.
13. Шрамко Я. В. Логическое следование и интуиционизм. (Проблема релевантизации интуиционистской логики). Київ : Випол, 1997. 179 с.
14. Щербина О. Філософія логіки, філософська логіка, аргументація. *Філософська думка*. 2013. № 5. С. 103–112.
15. Демірська І. О. Сучасна логіка і філософія: проблема взаємозв'язку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Філософія. Політологія. 1999. № 29. С. 13–16.
16. Демірська І. О. Логіка і філософія: парадигми розвитку (історико-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філос. наук. Київ, 2001. 21 с.
17. Павловська О. Логічність і раціональність. *Вісник Львівського університету*. Серія: філософсько-політологічні студії. 2017. Вип. 14. С. 70–73.
18. Юркевич О. М. Логічні методи висновлення в гуманітарному пізнанні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Філософія. Філософські перипетії». 2019. № 61. С. 112–116.
19. Юркевич О. М. Раціональність аргументації: логічні правила та значення. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: філософія, філософія права, соціологія, політологія. 2021. № 1 (48). С. 70–81.
20. Yurkevych Olena M., Pavlenko Zhanna O., Trofymenko Volodymyr A. History of the development of hermeneutic logic. *Revista Notas Históricas y Geográficas*. 2021. № 26. P. 1–28.
21. Meliakova Yu., Kovalenko I., Kalnytskyi E., Zhdanenko S. Temporality and Nostalgia in the Hermeneutic Logic of History. *Cogito*. 2022. Vol. XIV, no. 4. P. 7–26.

REFERENCES

1. Wright, G. H. von. (1993). Logic and Philosophy in the 20th century. *The Tree of Knowledge and Other Essays*. Leiden: E. J. Brill, 7–24.
2. Quine, W. V. (1970). Philosophy of logic. Englewood Cliffs. New Jersey : Prentice-Hall (Foundtions of Philosophy Series).
3. Hintikka, J. (2023). Phylosophy of logic. *The Editord of Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/philosophy-of-logic>.
4. Blair, J. (2004). Argument and Its Uses. *Informal Logic*, Vol. 24(2), 137–151.
5. Burgess, J. P. (2009). Philosophical Logic. Princeton, Oxford: Princeton University Press.

6. Engel, P. (1991). The Norm of Truth: An Introduction to the Philosophy of logic, trans. P. Engel and M. Kochan. Toronto: University of Toronto Press.
7. Williamson, T. (2013). Logic, Metalogic and Neutrality. *Erkenntnis*, Vol. 79, 211–231. URL: https://media.philosophy.ox.ac.uk/assets/pdf_file/0003/19299/Barcelona.pdf.
8. Balbian, U. (2017). Philosophers' Thinking (Logic & Argumentation), Vol. 5. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2952323.
9. Shnedelbah, G. (2001). Tipy racionalnosti. Per. s nem. E. Yurkevich. *Praktychna filosofiiia — Practical philosophy*, 3, 212–229 [in Russian].
10. Ishmuratov, A. T. (1997). Vstup do filosofskoi logiky. Kyiv: Vidrozhennya [in Ukrainian].
11. Homenko, I. V. (2012). Teoreticheskie problemy neformalnoj logiki: konflikty tocek zreniya. *Gumanitarni studii – Humanities studios*, 15, 99–108 [in Russian].
12. Homenko, I., Shramko, Ya. (2021). Logika i filosofiya: grani vzaemodii. *Visnyk Kyivskogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiiia — Bulletin Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 1(4), 14–23 [in Ukrainian].
13. Shramko, Ya.V. (1997). Logicheskoe sledovanie i intuicionizm (Problema relevantizacii intuicionistskoj logiki). Kyiv: Vypol [in Russian].
14. Shcherbyna, O. (2013). Filosofiiia logiky, filosofska logika, argumentaciya. *Filosofska dumka — Philosophical thought*, 5, 103–112 [in Ukrainian].
15. Demirskaya, I. O. (1999). Suchasna logika i filosofiiia: problema vzayemozvyazku. *Visnyk Kyivskogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Filosofiiia. Politologiiia – Bulletin Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy. Political science*, 29, 13–16 [in Ukrainian].
16. Demirskaya, I. O. (2001). Logika i filosofiiia: paradygmy rozvytku (istoryko-filosofskyy analiz). *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
17. Pavlovska, O. (2017). Logichnist i racionalnist. *Visnyk Lvivskogo universytetu. Seriya filosofsko-politologichni studii – Bulletin of Lviv University. Series of philosophical and political studies*, 14, 70–73 [in Ukrainian].
18. Yurkevych, O. M. (2019). Logichni metody vysnovlennya v gumanitarnomu piznanni. *Visnyk Xarkivskogo nacionalnogo universytetu imeni V. N. Karazina. Seria «Filosofiiia. Filosofski perypetii» — Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series «Philosophy. Philosophical vicissitudes»*, 61, 112–116 [in Ukrainian].
19. Yurkevych, O. M. (2021). Racionalnist argumentaciyi: logichni pravyla ta znachennya. *Visnyk Nacionalnogo yurydychnogo universytetu imeni Yaroslava Mudrogo. Seriya: Filosofiiia, filosofiiia prava, sociologiiia, politologiiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, sociology, political science*, 1(48), 70–81 [in Ukrainian].
20. Yurkevych, Olena M., Pavlenko, Zhanna O., Trofymenko, Volodymyr A. (2021). History of the development of hermeneutic logic. *Revista Notas Históricas y Geográficas*, Vol. 26, 1–28.

21. Meliakova, Yu., Kovalenko, I., Kalnytskyi, E., Zhdanenko, S. (2022). Temporality and Nostalgia in the Hermeneutic Logic of History. *Cogito*, Vol. XIV(4), 7–26.

Yurkevych Olena Mykolaivna, Doctor of Philosophy, Professor,
Professor of the Department of Philosophy of the Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine

LOGIC IN PHILOSOPHICAL REASONING. PHILOSOPHICAL LOGIC

The article is devoted to the study of the problem of the relationship between logic and philosophy in the historical-philosophical context and at the current stage of the development of science. Features of the development of traditional and classical formal and non-classical informal logic, corresponding metalogical argumentation are considered. The stage of the formation of philosophical logic is determined, conclusions are drawn regarding the methodological significance of philosophical logic for the development of philosophical knowledge.

Keywords: *logic, formal logic, informal logic, philosophy, reasoning, philosophy of logic, philosophical logic.*

